

Копитков В. Е.,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету

ГЕНЕЗА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ЯК ПРИКЛАД ЦИКЛІЧНОСТІ ЗАКОНОДАВСТВА

GENESIS OF LEGAL REGULATION OF TRADE IN UKRAINE AS AN EXAMPLE OF THE CYCLICITY OF THE LEGISLATION

У статті розглядається циклічна природа правового регулювання в сфері торговельної діяльності. Застосовуючи циклічний підхід, автор робить ретроспективний аналіз правового регулювання торгових відносин в Україні та на її землях. Виокремлюються особливості історичного розвитку циклів національного законодавства щодо регулювання торговельної діяльності. Аналізуються їх динаміка, нормотворча складова частина та законодавчі механізми. Визначаються пріоритети подальшого розвитку законодавства у цій сфері. У висновках підкреслюється значущість циклічної форми правового регулювання як відображення циклічної природи торговельних відносин.

Ключові слова: *циклічна природа правового регулювання, циклічний підхід, ретроспективний аналіз, циклічна форма правового регулювання, циклічна природа торговельних відносин.*

В статье рассматривается циклическая природа правового регулирования в сфере торговой деятельности. Применяя циклический подход, автор делает ретроспективный анализ правового регулирования торговых отношений в Украине и на ее землях. Выделяются особенности исторического развития циклов национального законодательства регулирования торговой деятельности. Анализируются их динамика, нормотворческая составляющая и законодательные механизмы. Определяются приоритеты дальнейшего развития законодательства в этой сфере. В выводах подчеркивается значимость циклической формы правового регулирования как отражение циклической природы торговых отношений.

Ключевые слова: *циклическая природа правового регулирования, циклический подход, ретроспективный анализ, циклическая форма правового регулирования, циклическая природа торговых отношений.*

The article discusses the cyclical nature of the legal regulation in the field of trading. Using a cyclical approach, the author makes a retrospective analysis of the legal regulation of trade relations in Ukraine and on its lands. Stand out features of the historical development of national legal regulation of trade cycles. Analyzed their dynamics, normative and legislative mechanisms component. Identifies priorities for further development of legislation in this area. The findings once again highlights the importance of cyclical forms of regulation, as a reflection of the cyclical nature of trade relations.

Key words: *cyclical nature of legal regulation, cyclical approach, retrospective analysis, cyclical forms of legal regulation, cyclical nature of trade relations.*

Прискорена динаміка сучасного світу, шалені темпи розвитку суспільних відносин, спричинені появою новітніх цифрових технологій та вступом людства в «інформаційну» еру [1], підштовхує вчених до пошуку нових методів та підходів у дослідженнях сучасної реальності. Таких підходів, які розкриватимуть не тільки природу явищ та процесів, а, насамперед, будуть розширювати наше уявлення про їх розвиток, що включатиме елементи лінійного та хаотичного процесу. Саме таким підходом, на нашу думку, є циклічність. Застосування цього підходу дає нам змогу робити ретроспективний аналіз об'єктів правової дійсності та на його основі вже пропонувати деякі рішення на майбутнє. В рамках парадигми циклічності також можна досліджувати і динаміку правових процесів, наприклад, законодавчої діяльності, циклічна природа якої розкривається через категорію «законодавчий цикл». Законодавчий цикл – це певний період законодавчої діяльності, що відображає динаміку та спрямованість нормотворчого процесу, який залежить від економічної чи політичної кон'юнктури та метою якого є подолання кризи, вирішення актуальної проблеми. Кожен законодавчий цикл має свої особливості, але певною мірою повторює елементи попереднього. Ці цикли, як правило, мають детермінований характер, тоб-

то пов'язані між собою, але є й такі, що випадають з єдиного ланцюга під впливом біфуркаційних процесів. Розвиток циклів проходить хвилеподібно, що відображається в спадах і підйомах законодавчої активності. І все це ми бачимо в аналізі щодо правового регулювання торговельних відносин. Необхідно зауважити, що за термінами свого поширення законодавчі цикли бувають великі та невеликі. У цій роботі ми будемо використовувати саме поняття «великі» цикли. Назва кожного циклу залежатиме від історико-політичного контексту того часу, в контексті якого він діяв, та правових джерел, на яких тоді базувалося торговельне законодавство. Але для початку ми маємо обґрунтувати, чому обрали для цього дослідження саме сферу торговельної діяльності, а не будь-яку іншу. На нашу думку, торговельна діяльність є такою, що розвивалася і розвивається найдинамічніше, а її еволюція напряму пов'язана з політичними та соціальними перетвореннями, науково-технічним прогресом. Торговельна діяльність відіграє важливу роль у суспільстві. За показниками її розвитку можна дійти висновків про загальний рівень політичного та економічного дозрівання держави, вона є своєрідним «барометром» його стану [2, с. 260]. Торговельна діяльність має космополітичний та інтегративний характер. В рамках цієї роботи цікаво буде дослідити

розвиток циклів правового регулювання торгових відносин в Україні та на її землях в різні історичні часи та спробувати визначити, наскільки ці цикли є залежними один від одного, а також виділити особливості розвитку кожного з них. Цей аналіз надасть нам підґрунтя для визначення пріоритетних шляхів у подальшому розвитку національного законодавства щодо правового регулювання торговельної діяльності. Ми зможемо зрозуміти динаміку правових та політичних процесів у цій сфері. На прикладі цього дослідження ми побачимо ефективність застосування такого наукового підходу, як циклічність. І, нарешті, зробимо ще один крок у пізнанні циклічної природи правового регулювання.

Стан опрацювання. Вагомий внесок у розвиток загальної теорії циклу зробив Ю.М. Соколов. Багато його робіт присвячені саме вивченню феномена «циклічності» та природи «циклу» [3]. Ця проблематика була основною темою обговорення низки міжнародних конференцій. У вивченні економічних циклів активно працюють Міжнародний фонд М.Д. Кондратьєва та асоціація «Прогнози та цикли». Одеський науковець Л. Криноска у розрізі теорії циклічності вивчала динаміку розвитку світу [4]. Можна говорити про те, що в останні роки «циклічність» розглядається як інноваційний підхід наукового дослідження, зокрема в теорії держави та права. Так, підхід циклічності використовують у своїх роботах А. Медушевський, О. Онуфрієнко та інші. Проблематикою правового регулювання торговельних відносин займалися такі вчені, як Ю.В. Сагайдак, Т.О. Коломонець, В. Прус, В.П. Кононенко, А.В. Замрига. Вони досліджували історичні аспекти, сучасний стан правового регулювання торговельних відносин в Україні. Саме їх праці та теоретичні надбання становлять основу цього дослідження. Крім циклічного підходу, автор також використовує у роботі метод інтегративного аналізу, історичний та міждисциплінарний підхід.

Метою статті є дослідження циклічної природи правового регулювання на прикладі розвитку законодавчого регулювання торговельної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Торговельна діяльність є складовою частиною економічної діяльності. Циклічну природу економічних змін (криз) тривалий час досліджував вчений-економіст Д.М. Кондратьєв. У своїй теорії економічних циклів він довів залежність економічної системи від політичної та соціальної кон'юнктури. Також він говорив про коливальний та хвилеподібний розвиток економічних процесів [5]. На нашу думку, ці висновки можна екстраполювати і на законодавчий процес щодо правового регулювання торговельної діяльності, а саме на його розвиток. Адже ця діяльність та її правове забезпечення є речами, які напряду пов'язані та залежні одне від одного. Якщо темпи економічної активності зростають, стають складнішими торговельні відносини, тоді і законодавчі процеси мають активізуватися, а правові механізми – вдосконалюватися. Коли ж, навпаки, торговельна діяльність згор-

тається чи монополізується державою, тоді і розвиток законодавства у цій сфері стає непотрібним, він загальмовується. Якраз такі кореспондуючі процеси ми і побачимо, якщо проаналізуємо розвиток правового регулювання торговельної діяльності на землях України ще з доби Київської Русі по сьогоднішній день. Вивченням цього питання в історико-правовому аспекті займалася вітчизняна вчена Ю.В. Сагайдак [6]. Вона провела певну періодизацію етапів становлення та розвитку торговельних правовідносин. І цей аналіз, на нашу думку, є цілком слушним, тому частково ми його застосували і в нашій роботі. Проте тільки однієї періодизації етапів замало для розуміння загальної динаміки та відтворення повної картини розвитку законодавчого процесу щодо торгових відносин. Використовуючи циклічний підхід, ми цей значний за розмірами історичний період правового регулювання торговельної діяльності пропонуємо розчленити на окремі великі законодавчі цикли. За основу цього виділення таких циклів візьмемо правові джерела, що на той час становили нормотворчу базу. І на цій підставі ми виокремили шість таких циклів:

1) *цикл дії норм звичаєвого права та міжнародних договорів* (доба Київської Русі, основні джерела: «Устав і закон Руський», «Руська правда», установи та уряди князів, міжнародні договори Давньої Русі з Візантією – 911, 944, 971 років). Характерна особливість цього законодавчого циклу полягає у тому, що основою регулювання торгових відносин був розвиток феодальних землеволодінь [7, с. 143–144];

2) *цикл дії норм купецького права* (період Литовсько-Руської доби та Речі Посполитої. Основні джерела цього періоду – збірник нормативно-правових актів «Торговля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина», Магдебурзьке право. Особливість цього законодавчого циклу полягає в тому, що правом займатися торгівлею мали лише певні верстви населення – купці та шляхта [6];

3) *цикл дії правових актів гетьманської влади* (період України – Гетьманщини, друга половина XVII – середина XVIII ст. Головні правові джерела у цей період становили універсали, ордери, листи, інструкції, грамоти, декрети гетьмана, козацьке право [8, с. 1], звичаєве право та «попередні права», до яких ми зараховуємо Литовський статут 1588 р. і Магдебурзьке право). Цікавим є той факт, що економіка Гетьманщини до часу регламентації зовнішньої торгівлі за Петра I розвивалася як складова частина центральноєвропейського сегмента ранньомодерного європейського господарства [9, с. 15];

4) *цикл систематизації торговельного права* (землі України в складі Російської імперії, з кінця XVIII ст. – до початку XX ст. Основними джерелами тут є Положення про купецькі книги (1834 р.), Положення про акціонерні компанії (1836 р.), Статут торговий 1887 р., Статут Судочинства Торгового (1903 р.) та інші). Можна стверджувати, що торгове право в період цього циклу перестало бути станово-купецьким за характером. Воно стало «відчуженим» від формального зв'язку з особливостями виробництва

в комерційних судах. Після скасування кріпосного права 19 лютого 1961 р. економіка розвивається за капіталістичними правилами, і це супроводжується систематизацією торгового права [10];

5) *цикл публічно-правового регулювання господарських відносин* (період Радянської України, початок і кінець XX ст. Основні джерела права тут – Конституція УСРР 1919–1978 рр., Цивільний кодекс Української РСР (1922, 1963), постанови ВУЦВК і Раднаркому УСРР та інші). У радянський період уявлення про торговельні відносини кардинально змінилися. Приватноправові начала були замінені принципами публічного права. Майже зникає термін «торговельна діяльність», більше вживається поняття «господарська діяльність» [6];

б) *цикл перехідного законодавства та гармонізації господарського права України з торговельним правом ЄС* (з початку доби Незалежності України по сьогоднішня. Основні джерела права цього періоду – Конституція України, Господарський процесуальний кодекс України (1991), Господарський кодекс України (2003), Цивільний кодекс України (2003), Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Закон України «Про підприємництво» від 7 лютого 1991 р., ЗУ «Про захист справ споживачів» від 12 травня 1991 р., Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001, Положення «Про Порядок заняття торговельною діяльністю і правила обслуговування населення» від 8 лютого 1995 р.). Після розпаду СРСР українське законодавство поступово відновлює традиції правового регулювання торговельних відносин, які існували до радянської доби. Прискоренню цьому процесу також сприяє європейська інтеграція України. Відбувається гармонізація українського господарського права та комерційного права країн Європейського Союзу [11, с. 117].

Всі ці цикли ми умовно зобразили на графіку «Динаміка законодавчого процесу щодо торговельної діяльності» (Рис. 1).

Проаналізувавши динаміку розвитку всіх шести циклів, ми можемо дійти висновку, що законодавчий процес щодо торговельної діяльності в Україні з циклу 1 по цикл 4 є детермінованим, він збігається

зі світовими тенденціями розвитку правового регулювання торговельних відносин. По-перше, у кожному з цих циклів є інтенції щодо впровадження міжнародних механізмів та правових джерел регулювання торговельної діяльності, таких, наприклад, як міжнародні договори чи Магдебурзьке право.

По-друге, у циклах 1, 2, 3, 4 не втрачає силу звичаєве право, що і досі є одним з основних правових джерел у міжнародному торговельному праві. Торговий звичай відіграє неабияке значення в арбітражній практиці. І, по-третє, державна влада в ті часи не монополізує внутрішню торгівлю, а, навпаки, надає змогу поступово розвиватися елементам буржуазної та капіталістичної економіки.

Біфуркаційні процеси починаються з циклу 5, коли зміна суспільно-політичного устрою призводить до кардинальних змін і в торгових відносинах. Влада більшовиків запроваджує курс на монополізацію усього господарського життя. І, як наслідок, цикл 5 втрачає тяглисть, випадає із загального ланцюга законодавчого процесу, а найголовніше – він випадає із загальноєвропейської системи правового регулювання господарських відносин. Торгове право занепадає, і європейські правові традиції регулювання торговельної діяльності перериваються майже на століття. У добу радянської влади про торгівлю говорять лише в контексті розвитку «народного господарства», будь-які елементи «ринкової», «буржуазної» економіки вважаються ворожими.

І тільки з циклу 6, як ми бачимо на графіку, динаміка законодавчого процесу щодо регулювання торговельної діяльності починає поступово розвиватися. Тобто українське торговельне законодавство повертається в сім'ю європейського торговельного права. І, насамперед, це визначається обранням незалежною Україною шляху ринкової економіки, а потім її політичним курсом на вступ та членство в ЄС. Законодавчий ланцюг знову відновлюється та набуває детермінованого характеру, але вже відстаючи від динаміки розвитку міжнародного торговельного законодавства.

Також необхідно зауважити, що найактивнішими циклами із зображених на графіку, на нашу думку, є цикли 4 та 6. Саме в ці законодавчі періоди торговельне право систематизується, кодифікується та відповідає сучасному розвитку торгових відно-

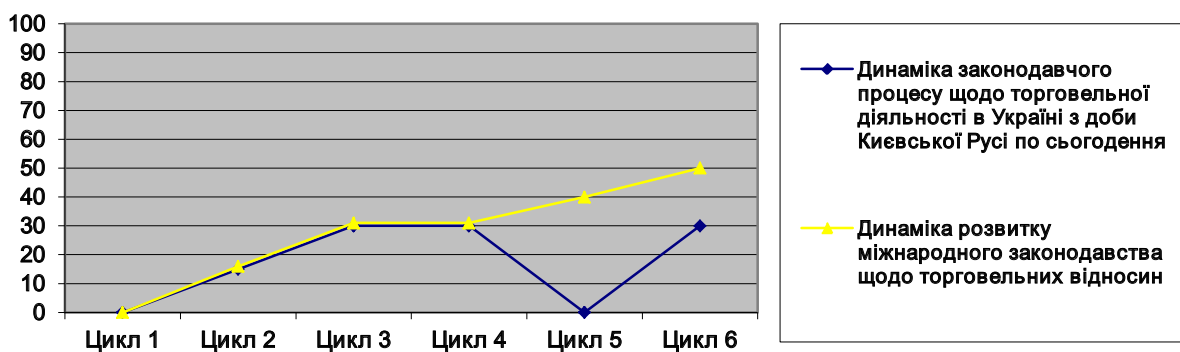

Рис. 1. Динаміка законодавчого процесу щодо торговельної діяльності

син. І таку законодавчу активність ми пов'язуємо саме з політичними процесами тієї доби. Це і відміна кріпосного права, і початок реформування державної системи в Царській Росії, і набуття незалежності України та інтеграція її в європейську спільноту.

Здійснений тут аналіз дає нам підстави говорити, що нині наша держава знаходиться в такому циклі, де має змінитися сама концепція господарського права, бо в ній є ще залишки попереднього законодавчого циклу радянського періоду. Наша економічна система має повністю перейти на принципи ринкової, конкурентної економіки, де держава є регулятором, а не активним учасником торговельних відносин, чи тем більше – не монополізуючим фактором. Активізація юридичних та законодавчих механізмів має сприяти цьому процесу. Зокрема, в середовищі науковців нині триває жвава дискусія щодо Господарського кодексу України. Вчені-цивілісти підтримують ініціативу Міністерства юстиції України щодо скасування Господарського кодексу України. На думку багатьох, Господарський кодекс містить положення, що дублюють або суперечать іншим законодавчим актам, а адміністративні підходи Кодексу до регулювання господарської діяльності принципово застаріли. Також Кодекс передбачає занадто обтяжені процедури, не відповідає реаліям комерційних відносин

[12]. І таких «відкритих» юридичних питань, що стосуються вдосконалення нормотворчого регулювання торговельних відносин, ще багато.

На прикладі циклічного розвитку торговельного права в Україні ми бачимо, що право завдяки циклічності «оживає», розкривається у ретроспективі та може бути промодельоване у майбутньому. Циклічність правового регулювання вказує на детермінований та біфуркаційний характер законодавчого процесу. Кожен законодавчий цикл є фрагментацією певних соціально-політичних перетворень. І це було підтверджено під час дослідження правових джерел торговельних відносин у різні часи. Циклічність є формою, яка відображає «вічне» у праві, але форма ця має змінну природу. Можна говорити про те, що динаміка законодавчого процесу протікає хвилеподібно. Є цикли активної законодавчої діяльності, а є цикли, коли законотворчість знаходиться у стані консервації, замороження чи пасивної активності. І ми маємо чітко розуміти це.

Проблематика правотворчого циклізму ще зовсім нова. Вона є цікавою і з методологічної точки зору, і з точки зору практичної юриспруденції. А тому ми вважаємо, що її вивчення в різних сферах правового життя потребує більш глибокого аналізу та подальших ґрунтовних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації»: Розпорядження Кабінету Міністрів України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80/ed20180117#n23> (дата звернення: 15.02.2019).
2. Коломоєць Т.О. Правове регулювання торговельної діяльності в Україні: сучасний стан та пріоритети розвитку. *Наукові записки*. 2001. Том 19. Спеціальний випуск. С. 260–261.
3. Соколов Ю.Н. Циклы социальных систем: проблемы методологии : автореф. дис. ... доктора философских наук : 09.00.01. Москва, 1996. 35 с.
4. Kryn'ska L. Dynamics of the world development through the prism of the recurrence theory. *GISAP: Sociological, Political and Military Sciences*. 2014. № 4. P. 10–14.
5. Життя і творчість Миколи Дмитровича Кондрацьєва і розвиток його теорії «довгих хвиль». URL: http://iee.org.ua/ua/great_scientist/3/ (дата звернення: 28.01.2019).
6. Сагайдак Ю.В. Історико-правові аспекти регулювання торговельних відносин в Україні. URL: <https://www.businesslaw.org.ua/istoriko-pravovi-aspektu-reguluvannya-torgivelnykh-vidnosyn-v-ukraini/> (дата звернення: 28.01.2019).
7. Черепнин Л. В. Общественно-политические отношения в Древней Руси и Русская Правда. *Древнерусское государство и его международное значение*. Москва : Наука, 1965. С. 128–278.
8. Прус В. Правові акти гетьманської влади як джерела права Лівобережної України першої половини XVIII ст. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 4 (16). С. 1–3.
9. Кононенко В.П. Вплив економіки Гетьманщини на політичну свідомість української ранньомодерної еліти (90-і рр. XVII – 60-і рр. XVIII). *Сіверянський літопис*. 2009. № 4. С. 15–23.
10. Булатецкий Ю.Е., Рассолов И.М. История зарождения и развития коммерческого права. Торговое (коммерческое) право : учебник для бакалавров / под ред. С.Н. Бабурина. Москва, 2014. С. 13–31.
11. Замрига А.В. Гармонізація українського господарського права та комерційного права країн Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Право*. 2017. Вип. 44. Том. 1. С. 117–120.
12. Минюст заявил об отмене Хозяйственного кодекса / Юрлига. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/137952_minjust-zayavil-ob-otmene-khozyaystvennogo-kodeksa (дата обращения: 06.02.2019).